

MI VOLT A MAGYAR 1939-BEN, ÉS MI 2005-BEN?¹

A NEMZETKARAKTEROLÓGIA PROBLÉMÁJA TEGNAP ÉS MA

Kovács Gábor

PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Filozófiai Kutatóintézet
kovker@freemail.hu

A Szekfű Gyula által szerkesztett 1939-es *Mi a magyar?* című tanulmánykötet írásainak a szerkesztő szándéka szerint mindenekelőtt Prohászka Lajos 1936-ban megjelent nemzetkarakterológiai könyve, *A vándor és a bujdosó* tételeit kellett megcáfolniuk, így hát a *Mi a magyar* voltaképpen ellenkönyvnek készült. Ám nem egyszerűen két műről volt itt szó; a nemzeti jellem és a nemzetkarakter körüli viták átszőtték a két világháború közötti magyar szellemi életet, olyanok nyilvánítottak véleményt ezzel kapcsolatban, mint Babits Mihály, Németh László, Szekfű Gyula, Fülep Lajos, Karácsony Sándor, Pap Károly vagy Hamvas Béla. A nemzetkarakterológia azonban sohasem vált tudománnyá; az ilyen tárgyú írásokban sajátos módon keveredett metafizika történetfilozófiával és korszakkritikával, önkényesen válogatott irodalomtörténet felületes pszichologizálással. Többnyire pozitív és negatív tulajdonságok esetleges halmaza kerekedett ki a karakterfestő szándékból. A nemzetkarakterológia egyszerre volt kortünet és kórtünet, mint arra Lackó Miklós és

Szücs Jenő korábban már rámutatott (Lackó, 1996, 260–305.; Szücs, 1974, 281–327.).

Nem egyszerűen magyar specifikumról volt azonban szó. Az első világháború után Európaszerte megszapordtak a nemzetkarakterológiaiak. A téma iránt kiváltképpen nagy volt az érdeklődés német, spanyol vagy emigráns orosz szerzők körében. Olyan nevekkel találkozhatunk itt, mint Leo Frobenius, Hermann Keyserling, Oswald Spengler, José Ortega y Gasset, Salvador de Madariaga vagy Nyikolaj Bergyajev. A téma iránti európai és magyar érdeklődésnek a társadalmi-szociológiai tényezők mellett eszmei előfeltétele volt a liberalizmus válsága, a neokonzervativizmus eszmekörének megerősödése. Szükség volt ezenkívül a szellemtörténetre és az ennek a módszerével dolgozó kultúrmorfológiára is.

A nemzetkarakterológia gyökerei Magyarországon is a századfordulóra vagy még korábbra nyúltak vissza – e tekintetben elég a Beöthy Zsolt által megrajzolt turáni lovas mitikus képére gondolni –, bennünket azonban a két világháború közötti időszak elképzelései érdekelnek, különös tekintettel arra a fogalmi keretre, amelyre ezek a koncepciók támaszkodtak. Kiindulópontnak válaszszunk

¹ A következő két előadásszöveg a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus *Nemzeti filozófia* c. szimpóziumán hangzott el Debrecenben, 2006. aug. 25-én.

három nagyhatású művet: Szabó Dezső: *Az elsodort falu* című, 1919-es könyvét, Szekfű Gyula 1920-as *Három nemzedék*-ét, illetve Prohászka Lajos 1936-os *A vándor és a bujdosó-ját*.

*Az elsodort falu*ban nem volt tételes nemzetkarakterológia (Lackó, 1996, 290). Szabó Dezső a középosztály típusait rajzolta meg – ám felsorakoztatta mindazokat a toposzokat, melyek később megjelentek a nemzeti karakterről folyó vitában. Ő erősen hangsúlyozta az autochton, a magyar nemzeti sajátosságoknak megfelelő fejlődés gondolatát, amihez erőteljes antiliberalizmus és antikapitalizmus társult, de fontos szerepet kapott a Németh Lászlónál és másoknál az 1930-as évek végén oly nagy szerepet játszó asszimilációs problematika is.

Szekfű Gyula koncepciója a világnézeti kiindulópont tekintetében erősen különböző Szabó Dezső nézeteitől: míg az utóbbi radikális és antiliberalis volt, az előbbi konzervatív és antiliberalis. Szekfű kiindulópontja a Széchenyire történő hivatkozással felsorolt nemzeti hibák listája (Szekfű, 1989, 18.), amellyel kapcsolatban nem a felsorakoztatott, állítólagosan tipikus nemzeti bűnök az érdekesek – ezek ugyanis a nemzeti érényekhez hasonlóan unalomig ismétlődtek a két háború közötti karakterológiai írásokban –, hanem az a történetfilozófiai koncepció, amelyeket Szekfű rájuk fölépített. Eszerint eredendően a magyar nemesi nemzet bűneiről volt szó, ám ezek a 19. századnak abban a liberális kapitalizmusában teljesedtek ki igazán, amely nemcsak Magyarországon, de a kontinens többi, parlamentáris liberális demokráciát átvevő országában is egy szervesen fejlődés beindítójának bizonyult (Szekfű, 1989, 86.) Szekfű szerint a legnagyobb bűn az volt, hogy a liberalizmustól megrontott magyar politikai

vezető rétegek nem tudták kihasználni a ki egyezés nyújtotta lehetőségeket, és a magyar karakterre oly jellemző közjogi vitába és pártviszályba sülyesztették az országot.

Prohászka Lajos: *A vándor és bujdosó*-ja bizonyos értelemben a *Három nemzedék* folytatása volt; ezt is mélyen áthatotta a 19. századi fejlődésoptimizmust tagadó modernitáskritika. A könyv a két világháború közötti válságfilozófiai tradíció tipikus terméke. Az első változat még 1928-ban elkészült, azonban kiadására csak 1936-ban kerül sor. Mivel a két időpont közötti években Hitler hatalomra kerülése következtében gyökeresen megváltozott a külpolitikai helyzet, a szerzőnek az a koncepciója, hogy a magyar nemzetkarakterre az elmúlt ezer év során a legnagyobb hatást a német gyakorolta, a kritikák keresztüztüzebe került (Lackó, 1996, 279–280.). A szerző kiindulópontja tisztán szellemtörténeti: minden kollektívumnak, minden népnek megvan a maga sajátos szellemisége, mely egy sajátos forma is egyben. Ez meghatározza az illető nép sorsát, hiszen ez determinálja azt, hogy konkrét történeti helyzetekben hogyan viselkedik. A magyar nemzetkaraktert Prohászka a német szöges ellentétének ábrázolta (Prohászka, 1990, 84.). Legjellemzőbb tulajdonsága a finitizmus, vagyis a bezárkózottság, a befelé fordulás, egyfajta önelégültség. Ebből az alaptulajdonságból vezette le azokat a jellemzőket, melyeket már Szekfű is hagyományos magyar bűnöknek tartott: a pártviszályt, szalmalángot stb. (Prohászka, 1990, 224.)

Végeredményben az 1939-es *Mi a magyar?* nem sok újat tett hozzá a nemzeti karakterről folyó vitához. A neves szerzők által jegyzett tanulmányok közös jegye egyfelől Prohászka karakterológiájának egyöntetű elutasítása, másfelől pedig a magyar kultúra némettől való függetlenségének elméleti alátámasztása-

ra való törekvés volt. A kötet tanulmányai a szerkesztői szándék ellenére nem álltak össze egységes alapvetéssé: a nemzetkarakterológiát nem sikerült tudománnyá tenni. A témával kapcsolatos ambivalenciának jó példája *A magyar jellemről* című Babits-tanulmány, ami a tanulmánykötet egyik hangadó írása volt. Ugyanis Babits az első részben hosszasan fejtegette, hogy milyen megoldhatatlannak tűnő nehézségekkel találja magát szembe az, aki nemzetkarakterológiát akar művelni, ám ez nem akadályozta meg abban, hogy a második részben kifejtse a maga nemzetkarakterológiai koncepcióját. Kiindulópontja az volt, hogy a magyar karakter nem egy eleve adott szubsztancialitás, hanem az idők folyamán állandóan változó és módosuló tényezők együttese. A gondolatmenet másik pillére az a megállapítás – amelyet Németh Lászlóval polemizálva már korábban is hangsúlyozott –, hogy nem lehetséges a „magyar” és az „idegen” mesterkéltszétválasztása. (Babits, 1978, 617–618.) Babits az első világháború előtt még kritikai élelemlegette a magyar irodalomtörténet áttekintése nyomán felsorakoztatott magyar jellemvonásokat, ám most, a második világháború árnyékában a magyar nemzeti jellem konzervativizmusában éppenséggel a pusztító és embertelen korszak elleni védekezés garanciáját látta. (Babits, 1939, 84–85.)

Az 1939-es *Mi a magyar?* kötetet Szekfű írása zárta. Ennek gondolatmenete bizonyos pontokon eltért a *Három nemzedék*-ben fölrajzolt koncepciótól. Egyfelől a nemzeti bűnök helyett a nemzeti érényeket helyezte a középpontba, másfelől sokat enyhült az 1920-as könyv központi elemét jelentő éles antiliberalizmus, azonban az írás összességében nem túl sok újat hozott korábbi munkásságához képest, mint ahogyan az általa szerkesztett kötet hozadéka is elég soványnak tetszik,

ha azt tesszük meg kritériumnak, hogy mennyiben hozott újat az addigi nemzetkarakterológiai diskurzusba.

A továbbiakban fordítsuk figyelmünket arra a fogalmi keretre, amely megszabta a két világháború közötti nemzetkarakterológiai beszédmódot. Az a megállapítás, mely szerint ezt a szellemtörténeti beállítottság uralta, némiképpen egyoldalú, s ha joggal lehet is Prohászka Lajos vagy Joó Tibor koncepcióját szellemtörténetinek nevezni, az irányzat egészére nézve ez a megállapítás már korántsem áll. Ha végiglapozzuk a *Mi a magyar?* írásait, akkor tulajdonképpen nem is találunk olyat, amely tisztán szellemtörténeti kiindulópontú volna. Sokkal termékenyebb tehát az a megközelítés, amely ezeknek a karakterológiáknak az esszencializmusára mutat rá; közös jegyük ugyanis a nemzeti lényeg keresése, legyen szó apriorisztikusan megragadható, változatlan vagy időbeli változásnak alávetett, a történeti folyamatban kibontakozó lényegről. Trencsényi Balázs invenciózus tipológiája szerint a két világháború közötti „alkat-diskurzus” értelmezéséhez jó fogódzót jelent Carl Schmitt politikai romantikáról adott interpretációja. (Trencsényi, 2001.). A politikai romantika beszédmódjának lényegi jegye a szekularizált okkasionizmus, amelyben dolgok egy másik dolog megnyilvánulásának alkalmává, okkaziójává redukálódnak. Az egyén a közösség megnyilvánulásává lesz, de ugyanakkor ennek a fordítottja is igaz, mert a közösség kiterjedt egyénként jelenik meg. A hagyományos teológiai okkasionizmussal szemben itt nem Isten az, aki megnyilvánul, hanem az Emberiség és a Történelem – az előbbi a forradalmi romantika esete, míg az utóbbi a konzervatív romantikáé – azonban ezek feloldódnak a romantikus Énben.

Ez a romantikus Én, az, aki mint lényeglátó vagy próféta képes felismerni azokat az értékeket, melyeknek segítségével az aktuális történelemben elhomályosuló és veszni látzó nemzeti lényeg felismerhető, újradefiniálható, s normaként állítható a nemzeti közösség tagjai elé. Szekfű újkonzervatív, egy modernizált Szent István-i Magyarországot célul kitűző koncepciójában a romantikus politikus prototípusaként megjelenő Széchenyi a lényeglátó, míg az etnopolitista nemzetkarakterológia beszédmódját használó, az új honfoglalás koncepciójában az elit etnikai homogenizálását körvonalazó Szabó Dezsőnél az író-próféta kerül ebbe a szerepbe. A nemzeti lényeg ezekben a koncepciókban egyszerre ahistorikus időn kívüli entitás, másfelől pedig a történeti időbe vetve a hanyatlástörténetben kibontakozó degeneráció elszenvedője. A normaadó lényeglátó feladata az immáron pusztá potentialitásként létező nemzeti karakter aktualizálása és revitalizálása. Hogy a két hagyomány között van átjárás, azt Szekfű Gyula ideológusi pályafutása bizonyítja. A harmincas években ugyanis Szekfű átvette a Szabó Dezsővel induló népi hagyományból a parasztság nemzetregenerációs potenciáljára vonatkozó tézist, miközben a neobarokk fogalmának segítségével óvatos kritikával illette a két háború közötti aktuális politikai elitet és politikai berendezkedést.

Németh Lászlónál lényegében megmaradt a mintaadó-értékfelismerő író-próféta és az értékbefogadó közösség Szabó Dezsőnél látott viszonya, miközben az elsüllyedt mélymagyar karakterre vonatkozó hanyatlás-narratíva eszkatológiai dimenzióval bővült ki. Az Európa kulturális főáramát ismerő új elit az, amely kidolgozza azt a kulturális kánont, melynek segítségével lehetővé válik a regenerált magyar alkatra épülő társadalmi-politikai

berendezkedés. Ez a vízió a *Kapások* című utópiájában fogalmazódott meg. Később az ortegai inspirációra támaszkodó Németh László-féle elitkoncepció összekapcsolódott az asszimilációs problematikával, ennek az eredménye volt az 1939-es *Kisebbségben* diszsimilációs koncepciója. Eközben a teremtő kisebbség helyét átvette a tragikus örök kisebbség, és – amint arra Trencsényi rámutat – a minőség forradalma autonóm cselekvésből az elmagányosuló író-próféta keresztül megnyilvánuló transzcendenciává válik.

A két háború közötti alkatdiskurzus vagy nemzetkarakterológia normatív keretét Bibó István robbantotta szét, amikor a magányos lényeglátó író-próféta által felismert nemzeti lényeg fogalmát félretéve szakított a holisztikus megközelítéssel (Dénes, 1999). Bibó kiindulópontja ugyanis nem egy nemzeti szubsztancia volt, hanem a kanti értelemben vett autonóm önrendelkező egyén, illetve az ezeknek az egyéneknek a közösségeként megjelenő nemzet, amelynek a politikai cselekvés során kirajzolódik valamiféle karaktere, ez azonban már nem egy individuumok feletti szuperindividuumként megjelenő entitás.

Bár a nemzetkarakterológia virágkora a két világháború közötti Európa volt, mindazonáltal ez a probléma 1945 után sem tűnt el teljesen. Daniel Bellnek, az ismert amerikai szociológusnak van egy érdekes tanulmánya, amelyben az angolszász tudományosság szemzőgéből tárgyalja a nemzetkarakter fogalomtörténetét (Bell, 1980.) Bell szerint a fogalom gyökerei az antikvitásba nyúlnak vissza, mert a kérdés reflexív szinten mindig felmerül, amikor valaki egy számára idegen közösség valóságával szembesül. Ám a modern nemzetkarakter-felfogás a 19. században született meg, a romantika időszakában, amikor nemzet és faj fogalmát úgyszólván szinonimaként

használták, s a faj fogalma még nem feltétlenül kapcsolódott össze azzal a baljóslatú konnotációval, ami a 20. században használatát véglegesen diszkreditálta. Az angolszász kultúr-antropológiában az első világháború utáni évtizedekben a faj fogalmát egyre inkább a kultúra váltotta fel, amelyet egy adott közösségben az egyéni viselkedést szabályzó normák összességéként definiáltak. Ez szerencsés választásnak látszott, mert úgy tűnt, hogy ily módon sikerült megteremteni a biológiai, pszichológiai és antropológiai megközelítés szintézisét. Azonban a második világháború tapasztalatai nyomán ismét csak felmerült a nemzet, mint olyan holisztikus fogalom, melynek segítségével értelmezni lehet az egymástól oly eltérő amerikai, német, japán, orosz stb. politikai gyakorlatot. A világháború alatt és után számos olyan munka született, amely – hasonlóan a két világháború közötti magyar törekvésekhez – egy-egy szimbólummal próbálta meg jellemezni a különböző nemzeti karaktereket. Bell példaként említi Ruth Benedict Japánnal foglalkozó, *Krizantém és a kard* című könyvét, mely az erősen ellenőrzött, merev módon megszervezett és erősen esztétikai beállítottságú, ám ugyanakkor brutalitásra hajlamos nemzetként írta le a japánokat. Bell szerint azonban az ilyesféle törekvések közös hibája az volt, hogy nem tudták kielégítően tisztázni sem a nemzet, sem pedig a karakter fogalmát. Alapvető problémának azt látja, hogy a nemzet mint társadalmi egység viszonylag fiatal, ugyanakkor változékony entitás, s ez megkérdőjelezi, hogy lehetséges-e stabil karakterről beszélni vele kapcsolatban. Végeredményben az empirikus szociológiai körébe tartozó probléma ez – mondja. Azonban a nemzetkarakter ennek ellenére nem azonosítható a statisztikai eszközök segítségével felmérhető olyan visel-

kedési szokásokkal, amelyek a vizsgált csoportokra szignifikáns módon jellemzőek. Talán inkább arról a valamiről van szó, amely ezeket a viselkedéseket meghatározza. Itt persze nincs módunk, hogy lépésről lépésre kövessük Bell gondolatmenetét, ám érdemes közelebbről is megnézni a konklúzióját.

Eszerint a nemzeti karakter fogalmában valójában öt elem keveredik. Az első a *nemzeti hitvallás* (national creed). Ez azt az értékészletet jelenti, amely az illető társadalomban legitimálja az egyéni viselkedést. A második azoknak a nemzeti jelképnek számító történeti, irodalmi és folklórisztikus figuráknak az összessége (national imagoes), akik a bizonyos élethelyzetekben való viselkedés archetípusait testesítik meg az illető közösség tagjai számára. A harmadik a *nemzeti stílus* (national style), amely mindenekelőtt a közösség vezetőinek politikai stílusát jelenti, azt a módot, ahogyan ezek megoldják a közösség különböző problémáit. A negyedik a *nemzeti tudat* (national consciousness). Ez a közösség tagjainak olyan közösségi szimbólumokhoz való tudatos ragaszkodásában és lojalitásában jelenik meg, melyek őket mint közösséget más közösségektől megkülönböztetik. Végül az utolsó az, amelyiket *modális személyiség* (modal personalities) nevez. Ez – ahogyan előbb már láttuk – az adott közösségre bizonyos élethelyzetekben jellemző, empirikus eszközökkel megragadható viselkedési mintákat megjelenítő egyénnel azonos.

Ezek után jogos a kérdés, hogy ma, a magyar nemzeti közösségben, az 1939-estől gyökeresen különböző történeti, társadalmi, politikai és eszmetörténeti konstellációban vajon miként vetődik fel a nemzetkarakter problematikája? A 2004-es, Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötet előszavában Gerő

András leszögezi, hogy ez olyan kérdés, amely minden generáció számára felvetődik, tehát mint kérdés értelmes, ám az erre adott válasz alapvetően különbözik az 1939-estől. Bennünket ez esetben is elsősorban a megközelítés módja, a válaszok mögött kirajzolódó konceptuális keret érdekel elsősorban, ezért nem vesszük sorra tételesen a könyv valamennyi írását, hanem csak azokat emeljük ki, amelyek ebből a szempontból relevánsak.

Már első olvasásra is szembeűnő az írások többsége mögött meghúzódó dekonstruáló szándék. A szerzők nem hagynak kétséget afelől, hogy immáron nem lehet szó esszencialista megközelítésről. A dekonstrukció mértéke persze minden szerzőnél más és más. A spektrum egyik végén Esterházy Péter áll, aki *Mi a mi?* című fejtegetésében a következőket írja (Esterházy, 2005, 60.): „...Magyar vagyok, mit érdekel engem a magyarság maga. – Mi a magyar? Nem érdekel, fűtyülök rá. Ha valami nem érdekel, az az, hogy mi a magyar. Amiképpen az sem izgat, hogy mi az olasz, mi a francia. . . Előbb van az én, azután a mi, s nem narcizmusból, hanem mert én nélkül nincsen mi.”

Esterházy szerint a kérdést leginkább az teszi problematikussá, hogy a magyarországi történések és a külvilágban zajló események ritmusa teljességgel eltérő: míg 1989 a nemzeti szuverenitás visszanyerésének a dátuma volt, az Európai Unióhoz való csatlakozás éppelességgel ennek a szuverenitásnak legalábbis az egy részéről történő lemondást igényelte. Azt sem lehet többé mondani, hogy a közös kultúra definiálja a nemzetet (Esterházy, 2005, 59.): „A könyvek már nem abroncsolnak. A hajdani abroncsolós könyvek sem abroncsolnak, az újdani öblögetős abroncsolókról nem is szólva. A könyvtár mint a haza legjobb definíciója: ez inog. De mielőtt megrémülnék,

ne feledjük, hogy a nemzetfogalom nem Isten adománya, 19. századi találmány, ahogy a kultúra nacionalizálása, az állam jelentőségének megnövekedése, amelynek azután ön-maga legitimálásához kell a sok szimbolikus terecske, a hadsereg parolijától a himnuszig. Szent István se himnuszt nem ismert se paprikás krumplit – hogy csak a legfontosabb magyarságjegyeket említsem.”

Végül is Esterházy számára a modernitáshoz való viszony a lényeges, mert nincsen valamiféle magyar út – ez utóbbi visszatérő motívum a kötet szerzőinél, különösen Gren del Lajos hangsúlyozza igen erősen. Ugyanakkor Esterházy a színek egyik végét jelenti, a másikon Andrásfalvy Bertalan található, aki kapcsolódik az 1939-es problematikához. Ez persze nem jelenti azt, hogy az akkori álláspontok valamelyikének közvetlen folytatója lenne, de egyáltalán nem dekonstruálja a kérdést. Kiindulópontja az, hogy a magyarság definíciója voltaképpen azért nem lehetséges, mert ez a definíció egyenlő a magyar történelem egészével. Ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy a magyar történeti-kulturális hagyomány nem homogén, hanem plurális jellegű. Másfelől úgy látja, hogy vannak bizonyos konstans, tipikusan magyar tulajdonságok, mint például a két háború közötti karakterológiaiakban is oly sokszor emlegetett pártoskodó hajlam.

Bálint Csanád *Ki volt „magyar” a honfoglaláskorban és Szent István korában?* című tanulmánya a régész szemszögéből amellelt érvel meggyőzően, hogy az őstörténet és a régészet vajmi keveset tud hozzátenni a mi a magyar kérdésének megválaszolásához, mert a modern nemzetalakulás viszonyainak és fogalmainak középkorba való visszavetítése nem fogalomtisztázást, hanem ideológiai konstrukciókat eredményez. Konklúzióként

Renan sokat emlegetett definíciójára utal, mely szerint egy nemzethez való tartozás voltaképpen naponta megismétlődő népszavazás, egy tradíció melletti tudatos döntés (Bálint, 2005, 54–55).

Grendel Lajos *Magyar traumák – magyar téveszmék* című esszéjében az 1989 utáni fejlemények elemzése során Bibó István gondolatmenetét gondolja tovább. Eszerint a történelmi traumák és nemzeti tudat között szoros kapcsolat van, egyébként pedig ő is visszautasítja a holisztikus megközelítést, s hangsúlyozza a nemzeti hagyomány pluralitását. Az alapvető problémát abban látja, hogy diszkrepancia van az 1989 utáni intézményrendszer és a nemzeti tudat 1989 előtti állapota között, aminek oka a traumák feloldatlansága. A nemzeti tudat középpontjában ugyan is még mindig a trianoni trauma van. Bibót követve úgy látja, hogy kritikai módon kell viszonyulni a magyar politikai tradícióhoz; ugyanis egy demokratikus nemzet nem vállalhatja fel az antidemokratikus hagyományt. Miközben élesen elutasít mindenféle harmadikutas koncepciót, erőteljesen kritizálja nemcsak a magyar, hanem a többi kelet-európai új politikai elitet is. Esterházyval ellentétben, Patočkára hivatkozva úgy véli, hogy bár nemzeti lényeg nem létezik, azonban nemzeti szerepről beszélni mégsem teljesen értelmetlen (Grendel, 2005, 91.): „... a magyarságra várhat szerep az Európai Unióban is, de legalábbis annak délkeleti térségében. A kiegyenlítő, békítő, a közös érdekeket felismerő és azokat integrálni képes nemzet szerepe, mindenféle vélt kultúrfölény gögje és sanda szándékok nélkül.”

Ormos Mária írásának az a kiindulópontja, hogy a régi sztereotípiák ma már többé nem működőképesek; jóllehet a nyelvi-kulturális nemzet ma is több politikai keretben,

tehát szétdarabolva él, az erre a tényre történő reflexió alapvetően különbözik a két világháború közöttitől. Nézete szerint a mai nemzeti önreflexió egyik sajátossága, hogy – bár a közfelfogás általában elfogadja a kettős identitást – bizonytalan az ország határain belül élő nem magyar etnikumok hovartartozásának megítélésében: itt mindenekelőtt a magyarországi cigányságra és zsidóságra gondol. Ugyancsak bizonytalanság van a határon túli magyarság státusának a megítélésében. Egyfelől a köztudat – szemben a két világháború közötti helyzettel – elfogadta azt, hogy a határok megváltoztatására nincs valós lehetőség, a helyzetet véglegesnek tekinti, másfelől pedig a népszavazás és annak utóélete azt bizonyítja, hogy nincsenek olyan biztos és szilárd szempontok, amelyek lehetővé tennék, hogy ebben a kérdésben konszenzus alakulhasson ki a nemzeti közösségen belül. Másfelől – mondja Ormos – a másnyelvű politikai közösségekhez való hosszú tartozás következtében a határokon túli magyarság önreflexiója is más, mint a 20-as és 30-as években; feltehetően itt is számolni kell a „mi” tudat jelentős változásával. A magyar nemzeti közösségnek vannak bizonyos történetileg kialakult és rögzült tulajdonságai, amelyek tartósnak bizonyultak, és nehezen változnak: ilyen az önsajnálát és a kiskapukeresés – mondja Ormos, de nincs arról szó, hogy ezekre valamilyen nemzetkarakterológiát akarna alapozni. Úgy véli, hogy a magyar nemzettudat bizonytalanságaira hosszabb távon a nemzetállami koncepció feladása lehet az orvosság (Ormos, 2005, 183.).

A kötetet Végel László írása zárja, amely az általa peremvidékinek nevezett vajdasági magyarság pozíciójából járja körül a címben feltett kérdést. A gondolatmenet voltaképpen egy erősen bibói ihletésű történelmi elemzés,

amely történelemszociológiai nézőpontból vizsgálja a vajdasági közösség 20. századi történetét. Egyfajta történeti zsákutca rajzolódik itt ki, ennek főszereplője a polgárosodást elutasító peremdzsentri, amely a helyi politikai elitet jelentette. Végel ehhez a réteghez köti azt a „vidéki gyökértelen és lelkes magyarságtudatot”, amely a Bibó által emlegetett zsákutcás politika helyi változata volt. Ennek a politikai elitnek a csődje Trianon után tetőzött, amikor az anyaországba menekült, magára hagyva az általa vezetett közösséget. Végel szerint ez az elitvesztés – ha kisebb méretekben is – megismétlődött 1945 után. A kisebbségi politikusként ez a terméketlen, a „skanzenmagyar” nyelvet beszélő típusa harmadízben 1990, a magyar rendszerváltás után jelent meg; ezzel kezdetét vette a magyar kisebbségi nemzeti öncélúság harmadik felvonása. Végel olvasatában a vajdasági magyarságnak csak egyszer, paradox módon a titóizmus évtizedeiben volt modernizáló politikai elitje, azonban az általa vezetett polgárosodási kísérlet Jugoszlávia szétesése és a balkáni háború miatt félbeszakadt. Végel meglehetősen vigasztalan képet fest a vajdasági magyarság utolsó évszázadáról (Végel, 2005, 286.):

„Az elit kialakította az eszményi magyarságképet és felújította a nemzeti öncélúság nyelvvezetét. Valójában a nincstelenekre hárította a felelősséget a magyarság megmaradá-

sáért. Rossz lelkiismerettel eszményíteni kezdte »a népet«, létrehozta a hagyományokat őrző romlatlan, magyarságát, faluját, szülőföldjét szívósan és elszántan őrző »egyszerű emberekről« szóló elbeszélést. Idillikus képet alakított ki a néma kisebbségi tömegekről. Ez ma is eleven, a médiában, az irodalomban, a magyar köztudatban a »tősgyökeres« kisebbségi magyarság eszméje dominál a »nemzetietlen« anyaországgal szemben. Ez a skanzenmagyar megállás nélkül hősiesen küzd a nemzeti identitásért, ám mindig vesztesen kerül ki minden egyes csatából, hogy végül kiderüljön: csata nem volt, csak hősiesség menekülés. Csak tánc, folklór és politikai szónoklatok.”

Az 1939-es és 2005-ös kötet összevetésének legfőbb tanulsága az, hogy arra a kérdésre, hogy mi a magyar, ma éppen úgy nem adható tudományos igényű válasz, mint ahogyan ez korábban sem volt lehetséges. A fő különbség abban ragadható meg, hogy ma már senki sem hisz abban, hogy lehetséges tudományos igényű nemzetkarakterológia abban az értelemben, ahogyan azt a két világháború között gondolták. Ez persze egyáltalán nem jelenti azt – amint Gerő András is rámutat –, hogy maga a kérdés ne vetődne fel újra és újra.

Kulcsszavak: *nemzetkarakterológia, nemzeti bűnök, nemzeti erények, esszencializmus, romantika, dekonstrukció*

IRODALOM

- Babits Mihály (1939): A magyar jellemről. In: Szekfű Gyula (ed.): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 37–86.
- Babits Mihály (1978): *Esszék, tanulmányok*. II. köt. Szépirodalmi, Budapest
- Bálint Csanád (2005): *Ki volt „magyar” a honfoglalás korában és Szent István korában?* In: Romsics Ignác – Szegegy Maszák Mihály (eds.): *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet–Rubicon, Budapest, 37–56.

- Bell, Daniel (1980): National Character Revisited. A Proposal for Renegotiating the Concept. In: Daniel Bell: *Sociological Journeys: Essays 1960–1980*. Heinemann, London, 167–183.
- Dénes Iván Zoltán (1999): *Eltorzult magyar alkat*. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával. Osiris, Budapest
- Esterházy Péter (2005): Mi a mi? In: Romsics Ignác – Szegegy Maszák Mihály (eds.): *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet–Rubicon, Budapest, 57–66.

- Grendel Lajos (2005): Magyar traumák – magyar téveszmék. In: Romsics Ignác – Szegedy Maszák Mihály (eds.): *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet–Rubicon, Budapest, 75–91.
- Lackó Miklós (1996): *Bujdosó vagy szabadságszerető realista?* Írások és viták a nemzeti jellemről. In: Lackó Miklós: *Szíjvet és külvilág.* Válogatott tanulmányok. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 260–305.
- Ormos Mária (2005): Magyarok itthon, otthon, tegnap és ma. In: Romsics Ignác – Szegedy Maszák Mihály (eds.): *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet–Rubicon, Budapest, 171–201.
- Prohászka Lajos (1990): *A vándor és a bujdosó.* Univerzum Reprint, Szeged
- Szekfű Gyula (ed.) (1939): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest
- Szekfű Gyula (1989): *Három nemzedék, és ami utána következik.* ÁKV–Maecenas, Budapest
- Szűcs Jenő (1974): A magyar szellemtörténet nemzet-konceptiójának tipológiájához. In: Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem.* Gondolat, Budapest, 1974, 281–327.
- Trencsényi Balázs (2001): Az „alkat diskurzus” és Bibó István politikai publicisztikája. In: Dénes Iván Zoltán (ed.) *Megtalálni a szabadság rendjét.* Tanulmányok Bibó István életművéről. Szerkesztette Dénes Iván Zoltán. Új Mandátum, Budapest, 175–207.
- Végel László (2005): Magyar labirintus. In: Romsics Ignác – Szegedy Maszák Mihály (eds.): *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet–Rubicon, Budapest, 275–291.

